

A TRES-CENTS ANYS DEL «FÈNIX DE CATALUÑA» RECUPERACIÓ I REFORMISME ECONÒMIC SOTA CARLES II *

per PERE MOLAS RIBALTA

Enguany se celebra el tercer centenari de la publicació del «Fènix de Catalunya», obra de l'advocat i escriptor català de les acaballes del segle XVII Narcís Feliu de la Penya. Aquesta obra ha sigut considerada justament per la historiografia actual —Pierre Vilar, Henry Kamen¹— com la quinta essència i el símbol d'una represa econòmica, i sobre tot de la consciència que en tenien alguns contemporanis. Fa ja alguns anys vaig intentar reunir les dades que posseïem sobre l'anomenada represa de 1680 per els diferents regnes i territoris de la Península Ibèrica.² Avui ja no subscriuria totes les afirmacions que aleshores vaig fer. Vull aprofitar l'avinantesa del tercer centenari del «Fènix» per ampliar i rectificar els meus propis treballs, tenint en compte les aportacions de noves recerques, pròpies i alienes, i sobre tot el llibre que Kamen ha dedicat a l'estudi de l'Espanya de Carles II.³

La primera rectificació que cal indicar és la relativa a la situació internacional, a les condicions de l'economia europea arran de 1680. Fins fa pocs anys podiem basar-nos en els estudis d'historiadors francesos ben conxeadors de la història espanyola, com Pierre Vilar i

* Aquest article va ésser escrit abans de la celebració del III Centenari del *Fènix de Catalunya* (Barcelona, 7-8 novembre 1983).

1. VILAR, PIERRE: *Catalunya dins l'Espanya moderna*. 1.ª edició catalana. Barcelona 1964, II, pp. 394 i ss. KAMEHN, HENRY: Pròleg a la seva edició del «Fènix de Catalunya». Barcelona 1975.

2. MOLAS RIBALTA: *Comerç i estructura social a Catalunya i València als segles XVII i XVIII*. Barcelona 1977, pp. 47-69 (sobre la represa) i 70-120 (sobre Feliu de la Penya).

3. *La España de Carlos II*. Barcelona 1981. Vegeu el comentari que en fa DOMÍNGUEZ ORTIZ al n.º 146 de la revista «Hispania» (1980), pp. 679-682.

Pierre Chaunu⁴ per parlar d'una represa general de l'economia mundial després de la famosa «crisi del segle XVII». Per la seva banda Pierre Leon situava en els anys anteriors a 1700 els inicis d'una nova civilització econòmica de la qual participaven també els països ibèrics.⁵ Però en una obra més recent, dirigida pel mateix Pierre Leon, altres historiadors francesos ens donen una visió diferent. La prou coneguda crisi s'ha transformat en un «creixement indecís», encara que aquestes paraules segueixen designant dificultats i entrebancs considerables. Com a resum, Pierre Deyon i Jean Jacquart creuen que els països mediterranis ja no podien omplir a les darreries del Siscent el buit creixent que els separava del Nord-Oest d'Europa: «tous ces facteurs d'un possible developpement he peuvent combler l'ecart... bon nombre de ces tentatives échouent... vers 1720 les retombées l'emportent sur les en-vois».⁶

Entre els historiadors que s'ocupen de la societat espanyola els més vinculats a Catalunya acostumen a ésser partidaris de l'existència d'una represa. El primer de tots Pierre Vilar, el qual ja fa més de trenta anys escrivia unes frases ben conegudes:

cabe preguntarse si la decadencia española... no es más que el tiempo muerto en que Castilla pierde los fundamentos materiales de su superioridad, mientras las regiones periféricas no han experimentado aún sus modernas posibilidades.⁷

També Joan Reglà va ésser un defensor incansable de la idea de «recuperació perifèrica». En la seva darrera publicació insistia en la conveniència d'estudiar el fenomen de reconstrucció interior de la mateixa Castella.⁸ Els historiadors de la corona de Castella han sigut més aviat reticents a acceptar la idea sense rebutjar-la però, del tot. Domínguez Ortiz tendeix a moderar els entusiasmes. Parla de «recuperación perifèrica en modesta medida» i en termes demogràfics aconsella:

4. VILAR: *Oro y moneda en la Historia. 1450-1920*. Barcelona 1969, pp. 235-236. Vilar ha sigut abanderat del canvi de tendència econòmica de 1680 al menys desde la seva ressenya a *War and prices in Spain. 1650-1800* del nord-americà EARL J. HAMILTON, publicada a «Annales ESC», 1949, pp. 29-46 i traduïda a *Crecimiento y desarrollo*. Barcelona 1964, pp. 209-237.

5. LEON, PIERRE: *Economies et sociétés preindustrielles. 1650-1789*. París 1970. pp. 127.

6. *Histoire économique et sociale du monde*, dirigida per PIERRE LEON. II. *Les hésitations de la croissance. 1580-1730*. París 1978 (traducció castellana. Madrid 1980), pp. 507 i ss. «La nouvelle configuration économique». Sobre la Península Ibèrica, pp. 511-513.

7. *Crecimiento y desarrollo...* cit. p. 223.

8. Seria reiteratiu reunir totes les cites de Reglà sobre aquest tema. La de difusió més àmplia fou potser la de la *Introducción a la Historia de España*, Barcelona 1963, pp. 395-397. La darrera fou la de la seva pòstuma *Historia de Cataluña*. Madrid 1974, pp. 125-133; sobre Castella, p. 119.

«quizá no debemos dejarnos llevar por el modesto auge de la capital».⁹ Amb la seva mesurada prudència deia el 15 de gener de 1981 a una periodista del diari «Avui»:

Catalunya es recupera prou per a que es pugui parlar d'un canvi de tendències. Aquesta recuperació és possible que fos demogràfica, tot i que no hi ha prou documentació per afirmar-ho. Va ésser econòmica ...i sobre tot va ser una recuperació moral o mental.

El meu interès pel tema em portà a organitzar en 1981 un petit col·loqui en el si del Departament d'Història Moderna de la Universitat de Barcelona.¹⁰ La meua idea és ara la de construir un esquema dels trets que configuren la realitat econòmica de la Catalunya de 1680-1700, i tot seguit de comparar-la amb la situació d'altres territoris peninsulars, buscant les semblances més que les diferències.

Catalunya vers 1680

En presentar la realitat catalana a l'època del Fènix vull començar assenyalant aquells factors que trenquen o disminueixen el concepte de «recuperació»: 1) la feblesa de les estructures demogràfiques, 2) les tensions agràries i 3) les dificultats financeres. Ja varen indicar Nadal i Giralt que les dues darreres dècades del XVII català foren anys de fam, plagues de llagosta i possibles epidèmies amb puntes de mortalitat en els anys centrals de cada decenni.¹¹ Estudis recents no publicats, els d'Antonio Moreno, permeten parlar per a la Catalunya Nova d'una ràpida i continuada recuperació després de la incidència negativa de la guerra dels Segadors, de manera que vers 1700 s'havien recuperat els nivells de població del segle XVI. Hem de comparar-ho amb els resultats de l'acurat i aprofundit estudi de Josep M.ª Planes sobre Tàrrrega, el qual dins una estagnació demogràfica observa que a les dècades finals la tendència augmenta tímidament.¹² Les males anyades agrícoles cal posar-les en relació amb la important revolta dels «gorretes» o «barretines» ben analitzada per la historiografia més recent en les

9. DOMÍNGUEZ ORTIZ: *La crisis de Castilla en 1677-1687 a Crisis y decadencia en la España de los Austrias*, Barcelona 1969, pp. 197-198. *Sociedad y estado en el siglo XVIII español*. Barcelona 1976, p. 19. Es mostra especialment crític envers la possibilitat d'extendre el mateix model a Castella.

10. Hi participaren Antonio Moreno, Eva Serra, Jaume Dantí, Carlos Martínez Shaw i Fernando Sánchez Marcos.

11. *La population catalane de 1553 à 1717*. París, 1960.

12. PLANES I CLOSA, JOSEP M.: *Metodologia i demografia històrica. Tàrrrega, segle XVII-XVIII*. «Pedralbes», n.º 2 (1982), pp. 251-256.

seves diverses implicacions.¹³ Per fi, tant a l'inici com a la fi del període, en 1680 i 1699 hi trobem fallides bancàries d'una certa importància.¹⁴

El model establert per Vilar partia de l'existència d'una recuperació agrària, basada en la producció per a l'exportació, sobre tot del vi, i també de la fruita seca a les terres del Camp de Tarragona.¹⁵ L'expansió de la vinya, l'elaboració de l'aiguardent, la construcció naval i el comerç marítim formaven tot un conjunt ben lligat al Penedès i al Maresme, a la costa de Ponent i a la de Llevant. Els estudis més recents confirmen en general aquesta argumentació, com ho proven els treballs d'Anton Jordà sobre les noves roturacions a Vilaseca i a Salou.¹⁶ Es clar que pot haver-hi diferències dins una mateixa comarca, per exemple el Vallès. Eva Serra troba que entre 1670 i 1685 la producció va augmentar en determinats llocs en un 34 %, tot i que la recuperació va arribar a un sostre en 1685-1695; també observa uns primers símptomes de diversificació amb el conreu de llegums i uns inicis d'especialització comarcal.¹⁷ En canvi, uns kilòmetres més enllà dins el mateix Vallès, Jaume Dantí observa una situació més aviat estancada sense canvis de conreus ni expansió de la vinya.¹⁸

Vilar també va insistir en la importància de la producció artesanal descentralitzada a «viles i llocs».¹⁹ Cenyint-me a la producció tèxtil més o menys lligada a les iniciatives de Narcís Feliu de la Penya i del seu grup em sembla possible d'assenyalar quatre factors significatius del moment: 1) la importància de la nova draperia, ben palesa en la formació de menestrals que el propi Feliu va enviar a l'estranger, 2) l'interès per la fabricació de teles a la flamenca, 3) la fabricació de mitges

13. KAMEN, HENRY: *Una insurrecció oblidada del segle XVII. L'alçament dels camperols catalans de l'any 1688*. «Recerques» n.º 9, pp. 11-28. JAUME DANTÍ RIU: *La revolta dels gorretes a Catalunya*. «Estudis d'Història agrària», II, 79-99. FERRER I ALOS: *L'avalot de les faves a Manresa. Un moment de la revolta de la terra a Catalunya el 1688*. «Recerques» n.º II (1981).

14. El «Diari» del ciutadà honrat Josep de Monfar (Biblioteca Universitària de Barcelona, Mss. 1765, 29 octubre 1683) es refereix a la fallida de Francesc Potau major en 1680. També, Biblioteca de Catalunya, Follets Bon Soms, n.º 2.630. Per a la fallida del Banc de la Ciutat en 1699 vegeu CARRERAS CANDI, *La ciutat de Barcelona*, s.a. p. 736 i VILAR, *Catalunya*, II, 407.

15. VILAR, op. cit. 388. Pel Maresme l'obra de JOUQUÍ LLOVET: *Mataró 1680-1719. El pas de vila a ciutat i a cap de correigiment*. Mataró 1966.

16. JORDÀ, ANTON M.: *Barenys i Emprius de Salou. Aspectes econòmics i socials (segles XII-XVIII)*. Vilaseca-Salou 1981.

17. SERRA PUIG, EVA: *La societat rural catalana del segle XVII. Sentmenat, un exemple local del Vallès Occidental (1590-1729)*. Extracte de tesi doctoral. Barcelona 1980.

18. DANTÍ RIU, JAUME: *Granollers i comarca als segles XVI i XVII. Evolució demogràfica i econòmica*. Granollers 1981. Un cas més complex és el de Martorelles, estudiat pel mateix autor: *La producció agrària en una vila del Vallès oriental a la segona meitat del segle XVII. Delmes de Martorelles (1657-1714)*. «Pedralbes» n.º I (1981), pp. 103-126.

19. VILAR, op. cit. II, 407.

de seda amb teler, i 4) la preocupació pel tint, ben característica del pensament mercantilista.²⁰

L'augment de la producció es va traduir en una revifalla del comerç.²¹ Hi havia certament un important comerç d'importació de productes colonials i de teixits, i els interessos dels importadors tèxtils no coincidien pas amb els projectes de millora industrial de Narcís Feliu, el qual es queixava de la oposició de «muchos tratantes en ropas extranjeras» i del «sobrado uso de las ropas extranjeras».²² El comerç català fins aleshores estava orientat vers un mercat italià que s'havia perdut, com indicaven tots els autors de temes econòmics.²³ Vers 1680 les exportacions catalanes, i també les importacions, començaren a vincular-se amb els territoris del nord d'Europa, els futurs aliats de la guerra de Successió. També començà a infiltrar-se el comerç català a la Carrera d'Índies, com prova el llibre de Carlos Martínez Shaw.²⁴ Factor fonamental de la prosperitat catalana va ésser l'estabilitat monetària, la importància de la qual fou posada de relleu per Vilar.²⁵

El Fènix de Catalunya

Resta un factor per considerar, precisament el que es lliga amb el títol d'aquest article: la consciència de represa i la propaganda en favor d'una política econòmica mercantilista. L'obra de Narcís Feliu de la Penya s'insereix dins una veritable florida de projectes econòmics,²⁶ inspirats en idees i principis similars. Les idees fonamentals del Fènix havien estat exposades dos anys abans en el «Político Discurso», un opuscle que s'explaiava sobre tot en la defensa d'una política industrial netament proteccionista.²⁷

En el Fènix de Catalunya hi trobem en primer lloc una descripció

20. MOLAS RIBALTA, op. cit. pp. 95-98 sobre la «nova draperia», 98-103 sobre les mitges, i 103-107 sobre el tint.

21. VILAR, II, 384. També la *Història dels Països Catalans. Dels orígenes a 1714*. II. Barcelona 1981, p. L113.

22. *Fènix de Catalunya*, p. 77. Del mateix FELIU, *Anales de Catalunya*, Barcelona 1709, III, 381. *Político Discurso*... Barcelona, 1681, p. 15... amb una interessant nota manuscrita: «cuiden pues los mercaderes mirar por su patria y adviertan que con el trato de ropas extranjeras destruyen su patria, pierden las artes y oficiales».

23. Entre ells els autors de 1620-1630, Dalmau, Peralta i Damians. FELIU en parla al *Político Discurso*, 25 i al *Fènix*, 73: «el comercio de Italia... por nuestro descuido está en poder de Francia, Holanda y Inglaterra».

24. MARTÍNEZ SHAW: *Catalunya en la Carrera de Indias. 1680-1756*. Barcelona 1981.

25. Op. cit. 373.

26. VILAR, op. cit. 391 i ss. MOLAS RIBALTA, op. cit. 88-89.

27. MOLAS RIBALTA, 79-85. El capítol quart presenta la prohibició de teixits importants com «único medio para adelantar las artes, comercio» la prohibició d'exportar primeres matèries.

geogràfica i històrica del Principat, en la línia de la »Cataluña ilustrada« d'Esteve de Corbera i la «Crisi de Cataluña» del jesuïta Marcillo publicades en 1678 i 1684 respectivament. El Principat i els comtats de Rosselló i Cerdanya (és ben significativa la menció dels territoris perduts en la Pau dels Pirineus) constitueixen als ulls de Narcís Feliu «un bello mapa, pequeño mundo ó admiración del mundo». Desde l'angle històric es destacava la importància de la fe catòlica en la formació del Principat, i es reclamava com a motiu de glòria la creació de la Inquisició medieval.²⁸ També s'exaltava el valor militar dels catalans, però sobre tot, i donada la intenció de l'obra, el que s'ha anomenat l'aptitud econòmica de Catalunya: «el ingenio, habilidad y natural inclinación de los catalanes a las ciencias, arte de marear y mercancia».²⁹ L'expansió econòmica medieval («aumentos antiguos») fonamentada en el comerç i la navegació havia estat seguida per una etapa de decadència («disminuciones presentes») amb la pèrdua de la iniciativa comercial («se ha pasado a otras naciones más diligentes») i la caiguda del crèdit que «jasse desecho».³⁰ La causa del «infeliz estado en que se ve esta provincia» s'atribuïa de manera simplista, que no deixava de tenir el seu pes, a l'absentisme reial i a les conseqüències negatives del Descobriment d'Amèrica.³¹

Després d'aquest exordi històric que ocupa vuit capítols del llibre, passa Feliu a presentar una descripció industrial del Principat, alternant l'exaltació de les produccions pròpies amb el blasme dels mals causats per la competència estrangera. Les principals línies de fabricació que indicava eren la metallúrgia, la fabricació de vidre i els tèxtils. En aquest darrer punt destacava especialment les innovacions que ell mateix estava afavorint («con las asistencias y favor de quien lo ha solicitado a su costa») en matèria de nova draperia, mitges, tint, i també llistoneria. Com a bon mercantilista lloava la producció del país i criticava la d'importació, concretament els teixits de llana francesos. En la seva opinió la draperia de qualitat, les randes, la llistoneria llisa i de flors i el tint eren a Catalunya superiors als estrangers: «mejores que los de Holanda y Francia», «con mayor perfección que en Flandes», «con mayor primor que en otras provincias».³² En canvi els teixits francesos eren «falsos de hilos y de valor, sólo aparentes... aunque los vendan baratos son caros a los que los compran y muy

28. *Fénix de Cataluña*, p. 7. «El Santo Tribunal de la Inquisición sólo pudo proceder de la fe Catalana».

29. *Ibidem*, 31. També *Político Discurso*, «genio, habilidad y bondad del catalán para el comercio».

30. *Fénix*, 63.

31. *Ibidem*, 66-68. Si tornés el rei, «renacerá fénix la navegación, el comercio y las artes».

32. *Ibidem*, pp. 72-77.

útiles a los que los envían». També denunciava els mecanismes de benefici dels francesos que s'enduien teixits de baixa qualitat i els tornaven a vendre «después del lucir y prensa».³³

Davant aquesta situació difícil i esperançada allora, Feliu i el seu amic i inspirador, Martí Piles, oferien el «único medio práctico de renovar el antiguo esplendor, crédito y opulencia de Cataluña», segons el parer del jesuïta Mauris, censor de l'obra.³⁴ Aquest «medio útil y fácil»³⁵ havia de donar embranzida a la navegació, al comerç i a la manufactura. Es considerava que el problema fonamental era el reunir capitals, sobre tot després de les fallides de 1680: «no hay caudales grandes en Cataluña para que uno solo pueda emprender negocios medianos». Però aquesta dificultat quedava resolta «si se juntan muchos formando compañía y uniendo los caudales en un solo caudal».³⁶ Ja tenim formulada la confiança que la generació de 1680 posà en la gran companyia parastatal que tenia els seus millors models a Holanda i Anglaterra. Aquesta «grande compañía o junta» (la formulació no és precisa), aquesta «nueva compañía perpetua»,³⁷ havia d'estar vinculada amb les principals institucions públiques catalanes. Posada sota l'advocació de la Santa Creu i la protecció reial, hauria d'estar relacionada amb la Diputació i tenir «principio y origen en la nobilísima ciudad de Barcelona». La seva comissió directiva hauria d'estar composta per quinze persones de cadascun dels quatre estaments socials de la ciutat, i presidida com el consolat de Llotja per un cavaller i un mercader. Aquests dos serien «cabeza y como presidentes», assessorats per altres vuit persones, i constituent plegats «las diez personas de gobierno». La institució havia de tenir presents els interessos de la fe catòlica i del reial servei, «siendo amparo y lustre de nuestra patria».³⁸

La missió de la companyia havia d'ésser la d'una gran entitat de finançament per impulsar la fabricació industrial, el comerç i la navegació. Hauria d'afavorir la construcció naval, i podia dedicar-se als canvis marítims. S'indicava molt especialment l'interès que oferia el mercat americà per a l'exportació de productes agrícoles i industrials, tèxtils i metallúrgics. I afegia, potser amb una mica d'ironia que més valia que se n'aprofitessin els catalans que no pas els estrangers, com estava succeint.³⁹ Es deixarien diners a les botigues de comanda, «que anti-

33. També els autors de 1620 insistien en la suposada mala qualitat de la producció estrangera.

34. «Censura del Muy Reverendo Padre Theodoro Mauris, Calificador del Santo Oficio y Retor del Colegio de Belén de la Compañía de Jesús.»

35. *Fènix*, capítol X.

36. *Ibidem*, p. 81; també p. 83 «necesario es unirse algunos para formar un mediano caudal».

37. *Ibidem*, capítol XI. «A imitación de otras provincias que tanto se han adelantado».

38. *Ibidem*, capítol XII. «Gobierno político y administración vigilante que habrá de tener la compañía ya fundada.»

39. *Ibidem*, p. 93. «Se juzga será servicio grande de S.M. pues por la mayor

guamente fueron de tanto lustre y utilidad a Cataluña»; es farien prèctecs als importadors i als menestrals («oficiales y sus pequeñas compañías»), «con un interés competente».⁴⁰

El pensament de Feliu de la Peña contenia encara altres tres elements característics de les inquietuts econòmiques de l'època. En primer lloc el desig d'obtenir un port franc.⁴¹ En segon la unificació dels impostos que gravaven el comerç i en dificultaven l'expansió: «no los derechos y alcabalas, si estar divididos y ser tantos los exactores pierden el comercio en Cataluña».⁴² Per fi la mobilització de la mà d'obra representada per pobres i rodamons, reclosos en hospitals i cases de misericòrdia, on havien de ser «inclinados ya de niños al trabajo». Era tot un programa de la «policia de pobres» el considerar que

para los adelantamientos, comercio, navegación y último bien de la República, conduce asistir a los Hospitales de Misericordia y Huérfanos... no permitiendo en esta ciudad vagamundos y gente sin provecho.⁴³

No hi mancava la lloança del comerç que «engrandeció Roma, enriqueció Cartago, pobló Holanda, ilustró Florencia, fortaleció Inglaterra»⁴⁴, ni tampoc el reconeixement de l'esforç del treball manual, «lustre, acrecentamiento y ser de la bien gobernada república».⁴⁵

Sabem que els projectes de Feliu de la Peña no varen passar gaire a la realitat. A partir de 1684 va tenir una relació intensa amb la Junta general de comerç de Madrid,⁴⁶ però la companyia no va veure la llum. Fins i tot quan les Corts de Catalunya varen recollir la idea en 1701 varen introduir-hi modificacions.⁴⁷ Però el seu ideari ens serveix de punt de referència important. Vint-i-cinc anys més tard el mercader Josep Aparici reblava els mateixos arguments.⁴⁸ Aparici insistia en la lloança del comerç i l'admiració indiscriminada d'Hoianda; però parlava també

parte está esta contratación en manos de los forasteros.» També *Político Discurso*, 25. «Será mayor servicio de S.M. que no llevarlo allí otras naciones extranjeras.»

40. *Ibidem*, capítol XVI. «Fábricas de vaxeles, cambios marítimos, asistencias de las fábricas, préstamos a mercaderes.»

41. *Ibidem*, capítol XV.

42. *Ibidem*, p. 112. «El unir los derechos no es quitarlos, porque no son grandes los derechos en Cataluña, ni en esto está el daño.» *Político Discurso*, capítol V.

43. *Ibidem*, capítol XVIII.

44. *Ibidem*, p. 30. En el *Político Discurso* el comerç era «polo que sustenta lo firme de al república... el poder de Génova, nobleza de Florencia, vanidad de Holanda y aliento de Francia».

45. *Fénix*, p. 32. *Político Discurso*, capítol IV.

46. Biblioteca Ministeri d'Hisenda (Madrid). «Historia de la Junta general de Comercio...» d'EUGENIO DE LARRUGA, IV, 114 i ss. «Proyecto de Don Narciso Feliu para formar una compañía general de comercio.»

47. BARTROLÍ ORPÍ: *La Cort de 1701-1702. Un camí truncat*. «Recerques» n.º 9 (1979), 57-75.

48. VILAR, *Catalunya*, II, 407-411. MOLAS RIBALTA, op. cit. 89. KAMEN, *España de Carlos II*, 139 i 197.

de l'allunyament dels nobles envers el comerç que sorpren una mica en el contexte social català. Feia una bona descripció de l'activitat econòmica catalana, destacant fets ja indicats pel «Político Discurso», com la fabricació de mitges a Olot, i assenyalant amb agudesa la nova situació de les poblacions litorals, com Sitges, a les quals «la indústria de tantes barquetes... los dona més menjar que la collita». També es deu a Aparici una famosa descripció de Mataró, en la que desenvolupa la seva idea de que la prosperitat («los homes se han fet rics... se han fet moltes cases opulentes») havia estat possible pel baix nivell impositiu i la migradesa de l'administració municipal.⁴⁹

D'aquesta presentació de l'economia catalana vers 1680 vull extreure'n alguns elements per a configurar un model que procuraré comparar amb la realitat d'altres regions. Aquests factors són: 1) l'evolució demogràfica, 2) la producció agrícola i sobre tot l'existència de conreus comercialitzables, 3) la renovació tèxtil, centrada en els punts que he indicat, 4) el moviment comercial, i 5) el pensament econòmic. Començaré aquesta comparació pels territoris que podem considerar perifèrics i en primer lloc pels que integraven la corona d'Aragó.

El País Valencià i les Illes

Al País Valencià les tensions agràries eren fortes. L'estudi de James Casey⁵⁰ ens presenta un país dominat per l'estancament i per tota mena de factors retardataris. El bandolerisme hi romania viu i les reivindicacions pageses esclataren en la Segona Germania (1693), un moviment que podem considerar en paral·lelisme amb els gorretes de Catalunya.⁵¹ Però analitzem altres factors. Per exemple l'increment demogràfic experimentat en algunes parròquies ha sigut qualificat de «crecimiento visible y casi espectacular», «fuerte explosión demográfica».⁵² El mateix Casey registrà l'existència de bones collites en alguns municipis com ara Morella aixís com indicis de millorament econòmic. En general creu

49. SALVADOR LLOBET va publicar la Descripció del Principat d'Aparici a la revista «Hispania», 1946, pp. 632-669, segons el Mss. 516 de la Biblioteca de Catalunya. Vegi's sobre l'admiració d'Holanda p. 646, l'animadversió de la noblesa envers el comerç, p. 661, la descripció de l'activitat econòmica, p. 663; per Mataró, p. 662.

50. CASEY, JAMES: *The kingdom of Valencia in the seventeenth century*. Cambridge 1978. Hi ha traducció catalana (Barcelona 1981) i castellana (Madrid 1982).

51. GARCÍA MARTÍNEZ, SEBASTIÁN: *Els fonaments del País Valencià modern*, València 1968, pp. 51-84. *Valencia bajo Carlos II. Bandolerismo, reivindicaciones agrarias y servicios a la monarquía*. València 1975. II. Sobre «la connocción de los varretines», p. 261.

52. Sobre Oliva, MESTRE SANCHÍS: *Estudio de la demografía de Oliva a través de los archivos parroquiales después de la expulsión de los moriscos*, «Estudis», n.º 1 (1972), 169-184. Sobre Pedralba, CASEY, edició catalana 90-91, i MARTÍNEZ PERONA: *Demografía y alimentación en la baronía de Pedralba y Bigorra (1610-1720)*, «Estudis» n.º 6 (1977), pp. 123-156.

que la climatologia fou favorable, però que la mateixa abundor va provocar la caiguda dels preus i que sols vers 1690 es reanimà la producció de forma apreciable. Estudis posteriors sobre els delmes indiquen una situació d'estancament o lenta creixença a partir de 1660, i una recuperació molt forta des de 1680, que a vegades era acceleració de la tendència exterior.⁵³ L'estabilitat monetària va ésser en opinió de Vilar un factor positiu.⁵⁴ Sebastián García Martínez ha estudiat l'interès de la ciutat de València de disposar d'un port franc (i encara senzillament d'un port) a partir de 1679.⁵⁵ Si València no tenia port en canvi Alacant era un dels principals centres mercantils d'Espanya, sobre tot a partir de 1660.⁵⁶ Les importacions valencianes varen augmentar fins 1681, però després experimentaren un estancament i àdhuc una reculada.⁵⁷ També trobem a València el desenvolupament de noves especialitats tèxtils en el camp de la nova draperia, en la fabricació de mitges i sobre tot en l'especialitat valenciana que era la sederia; existí una vinculació amb el reformisme industrial de la cort per medi dels germans Bertet, afincats a València.⁵⁸ En canvi mancà a València, o al menys no ho concixem encara, el projecte de caire mercantilista, l'exaltació de la companyia de comerç, etc.⁵⁹

Pels volts de 1688 l'illa d'Eivissa va patir per manca de blats⁶⁰ i s'hi produïren greus tensions socials. Però a Mallorca les collites foren bones. La producció va créixer a partir de 1660, va incrementar-se arran de 1680, i es varen assolir les quantitats més elevades de tota l'Edat Moderna, gràcies a noves roturacions.⁶¹ No trobem a les Illes cap altre

53. J. CASEY: *Structure et developpement de Valence à l'époque moderne. 1500-1700*, a J. GOY-E. LE ROY LADURIE: *Prestations paysannes, dîmes, rente foncière et mouvement de la production agricole à l'époque preindustrielle*, Paris-La Haye 1982, pp. 331-339. PALOP RAMOS: *El producto diezmal valenciano durante los siglos XVII y XVIII*, Ibídem, pp. 408-416.

54. VILAR, *Crecimiento y desarrollo*, pp. 223-225. També CARRERA PUJAL: *Historia de la economía española*, Barcelona 1943, II, p. 588.

55. CARRERA PUJAL, op. cit. pp. 578 («puerto real de tránsito de mercaderías») i 590. GARCÍA MARTÍNEZ: *Els fonaments*, p. 34.

56. GARCÍA MARTÍNEZ, 32-33. KAMEN, 186. També MARTÍNEZ SHAW: *Algunos aspectos del comercio valenciano con Lisboa a fines del siglo XVII*. Actas I Congreso Historia País Valenciano, III, 1976, pp. 473-490.

57. CASTILLO PINTADO, ALVARO: *La coyuntura de la economía valenciana en los siglos XVI y XVII*. «Anuario de Historia económica y social» (Madrid), II, 239-288.

58. MOLAS RIBALTA: *Comerç...* 53-55; i *Problemàtica socioeconòmica del País Valenciano* a «Nuestra Historia», V, València 1982, en especial pp. 72-74. Sobre els Bertet, vegi's GARCÍA MARTÍNEZ, *Els fonaments*, pp. 24 i ss. i KAMEN, p. 436.

59. MOLAS RIBALTA: *Sobre la burguesía valenciana en el siglo XVIII*. «Actes du Premier Colloque sur le Pays Valencien à l'époque moderne», Pau, 1980, p. 247.

60. SÁENZ-RICO URBINA, ALFREDO: *La penuria de trigo en Ibiza durante los años 1685 a 1688*, «Pedralbes» n.º 1 (1981), pp. 167-186.

61. JUAN VIDAL, JOSÉ: *La evolución de la producción agrícola en Mallorca durante la Edad Moderna. Fuentes y problemas de su estudio*. «Moneda y Crédito», n.º 145 (1978), pp. 67-98.

dels factors de definició del moviment de represa. El projecte de companyia de comerç era discutit a Mallorca més de cent anys després,⁶² cosa que pot significar un evident retard, però també convé subratllar la solidesa del Col·legi de la Mercaderia de Ciutat, molt més resistent que no pas les llotjes de Saragossa o de València.⁶³

El reformisme aragonès

El regne d'Aragó ens ofereix un exemple ben curiós. Un país poc poblat, colpejat per l'expulsió dels moriscos i per la pesta, econòmicament deprimít,⁶⁴ sense una burgesia mercantil d'importància, i malgrat tot això, o potser precisament com a conseqüència, s'hi va produir un moviment reformista sostingut i ferm. El moviment es va iniciar en 1674 sota la protecció de don Joan d'Àustria⁶⁵ amb una «Junta magna para el remedio universal» que va establir unes conclusions de caire proteccionista: «pendia este daño de la copiosa introducción de fábricas extranjeras». Les Corts de 1678 i 1686 varen votar importants disposicions legislatives amb la intenció de promoure el desenvolupament de la indústria i del comerç. «Por lo mucho que importa animar a los fabricantes y premiar su industria en nuevas fábricas» es prohibí l'entrada de molts productes estrangers.⁶⁶ També es renovà una llei anterior (de 1626) que permetia la compatibilitat entre la condició nobiliària i l'activitat mercantil, i molt concretament les inversions tèxtils, «por lo que importa al beneficio universal del Reyno que sus naturales se apliquen al trato de seda y lana, sin que quede motivo que los retraiga de tan honroso empleo». Es declarava doncs

que el trato de seda y lana no pueda ser de perjuicio a los nobles, caballeros o hijosdalgo que lo llevaren.⁶⁷

Aragó fou el primer regne hispànic que feia una declaració expressa d'aquesta compatibilitat, extesa i confirmada en 1686, però amb

62. MOLL BLANES, ISABEL: *La Compañía de Comercio mallorquina. 1784-1802*. «Bol. Societat Arqueològica Luliana», XXXVII (1979), 329-348.

63. Vegi's l'informe publicat per JOSEP JUAN VIDAL a *Fontes Rerum Balearicum*, III, 277.

64. COLAS, GREGORIO: *Las ciudades y la industria en el reino de Aragón en los primeros años del reinado de Carlos II*. «Estudios», 1974, pp. 121-129.

65. KAMEN, op. cit. p. 548 i ss.

66. SAVALL i PENEN: *Fueros, observancias y actos de corte del Reino de Aragón*. Zaragoza 1866, pp. 527-531. «Nuevo establecimiento del comercio» (1686). «Se desea que los naturales de este Reyno se aficionen más a la mercancia y que se habiliten a la inteligencia del trato y comercio con las naciones extranjeras.»

67. *Ibidem*, pp. 517 i 531. «De los que trateren en lana y seda.» «Queda restablecido el fuero de los honores a los que trateren en tejidos de seda y lana.»

escasos resultats pràctics pel que sembla envers els objectius proposats.

Entre una i altre sessió de les Corts va funcionar una comissió parlamentària anomenada «Junta de comercio y servicio». La celebració de les Corts i l'existència de la Junta varen donar lloc a un veritable allau de projectes,⁶⁸ més o menys consistents, però amb unes finalitats concretes: «reparo universal del reino», «restablecimiento del reino», «restablecer el comercio», «adelantar comercio, artes y fábricas». El medi per aconseguir-ho era el mateix que proposava a Catalunya Narcís Feliu encara que amb paraules una mica diferents: «consulado o casa de contratación», «consulado y compañía» o una «compañía general de Aragón». Encara en 1694 s'escribia que «todos reconocen la importancia de promover en Aragón alguna compañía de comerciantes».⁶⁹ Tanmateix Aragó «no tiene flotas por donde le entre el dinero», però no tenint-ne les buscava, buscava un port franc en les viles valencianes de Vinarós i Benicarló.⁷⁰

El reformisme aragonès tenia però les seves tensions internes. Els memorials i projectes de redreç acostumaven a respirar un proteccionisme furiós i un gran odi envers els francesos. Però hi havia també els partidaris del «lliure comerç» i els enfrontaments entre els uns i els altres foren durs. A la Junta magna «hubo encontrados pareceres en cuanto a la prohibición de tejidos extranjeros. Discordia que trascendió al pueblo, alterado con la grave controversia de la libertad o de la limitación del comercio».⁷¹ Els menestrals de Saragossa feren pressions molt fortes sobre els membres de les Corts o de les juntes per aconseguir disposicions proteccionistes i mides contra els francesos, fins el punt de que «la quietud pública se halla muy arriesgada». «Prohibir el

68. CARRERA PUJAL, op. cit. II, 445-491. COLMEIRO: *Biblioteca de los economistas españoles de los siglos XVI, XVII y XVIII*. LATASA: *Biblioteca antigua y nueva de autores aragoneses*. Zaragoza 1884-1886. Destaquem tres dels autors de projectes. José Gracián Serrano amb el seu «Manifiesto convencimiento de los daños que padece el reyno de Aragón y arbitrios para su remedio», Pedro Barruel y Antonio Cubero.

69. LATASA, III, 653. «Memorial a la Diputación del Reino de Aragón, suplicando la formación y establecimiento de un consulado y casa de contratación en la ciudad de Zaragoza para beneficio del mismo Reino.» ASSO: *Historia de la economía política de Aragón*. Reed. 1947. 238-239. Memorial de comerciants i homes de negocis: «La redención de la llorada pobreza y despoblación se debía buscar en la libertad de comercio y que para cimentarla convendría formar en Zaragoza un consulado. Esta compañía...». GUILLERMO REDONDO: *Las corporaciones de artesanos de Zaragoza en el siglo XVII*. Zaragoza 1982, p. 240.

70. CARRERA PUJAL, 443. KAMEN, 551. El punt de vista valencià a CARRERA PUJAL, 592-594 i GARCÍA MARTÍNEZ, 31. Encara en 1783 l'aragonès Arteta de Monteseuro parlava de les «ventajas que puede conseguir la industria de Aragón con la nueva ampliación de puertos concedida... para el comercio de América».

71. COLMEIRO: *Historia de la economía política en España*. Reedición de GONZALO ANES. Madrid 1965, II, 789.

trato a franceses, hijos y nietos» i privar-los d'ocupar càrrecs en el regne era el menys que demanaven els qui creien que

el trato y comercio con franceses ha sido el más perjudicial veneno contra la salud y conveniencia pública.⁷²

En 1685 un «zeloso y apasionado de la mayor utilidad y beneficio del reino» opinava que «el único remedio para poblar y enriquecer el reino de Aragón consiste en la privación total del comercio con los franceses».⁷³

Després de les corts de 1678 els partidaris de les prohibicions parlaven de una suposada creixença de la producció tèxtil: «se aumentaron las fábricas... se creció el número de los telares». En 1685 els dirigents dels gremis de la seda proposaven establir cent telers «imitando a los extranjeros». Vers 1680 el milanès Antoni Trioli va introduir els velluts a la veneciana i en 1686 el mercader Bartomeu Brutau va fer el mateix amb teixits de la nova draperia.⁷⁴ Per l'altre banda els partidaris del «lliure comerç» es queixaven del feixuc pes dels drets duaners. Un document de 1685 criticava els drets de peatge, «notable molestia y embarazo a los comerciantes». Un «fiel vasallo de S.M. zeloso de su real servicio y del beneficio público del reino» es queixava del «infeliz e infausto estado en que se halla, originado de las subidas imposiciones de los derechos de las generalidades». Lorenzo Calvo, feia l'elogi del lliure comerç: «los lugares que son libres, aunque no tengan puerto, sólo por la libertad son una feria continuada». El remei el veien en «abrirse generalmente al comercio y contratación de todos los reinos... sin limitación alguna».⁷⁵ En aquest bàndol va militar el canonge i historiador Juan Pablo Dormer, personatge que salvant les distàncies podríem considerar el Feliu de la Penya aragonès, historiador de les grans deses del seu país i alhora representatiu dels sentiments de reforma econòmica: disminució d'impostos, navegació per l'Ebre, port de Vinarós, exaltació social del comerç, etc.⁷⁶

Les «perifèries» de Castella: a) el Nord

La corona d'Aragó constituïa una de les perifèries hispàniques, però

72. ACA. Consell d'Aragó. Lligs. 146 i 177-178. LATASA, III, 655. «Motivos que justifican la prohibición de tejidos y otras mercaderías...» CARRERA PUJAL, II, 486.

73. Citat per KAMEN, 555. L'autor afegia: «Dios nuestro Señor crió los Pirineos por antemurallas y resguardo para librar a los españoles de los franceses».

74. PEDONDO, op. cit. pp. 153-154.

75. ACA. CA. Llig. 177.

76. COLMEIRO n.º 175. CARRERA PUJAL, 451-461. La seva obra en aquest àmbit són els «Discursos histórico-políticos sobre lo que se ofrece tratar en la Junta de los ilmos. cuatro Brazos».

hi havia d'altres grans façanes litorals. Considerem ara la que s'exten, en paraules de Cela, del Miño al Bidasoa. Són territoris ben diversos, però units a la fi del segle XVII per un fet important: la introducció del blat de moro que havia produït canvis notables en el paisatge rural, en el ritme dels conreus i en el règim d'alimentació. La historiografia d'aquests països està desigualment desenvolupada. Pel que fa al País Basc se'ns parla d'un procés de reconstrucció i recuperació i de la importància de l'exportació de la llana de Castella.⁷⁷ Però aquesta tendència sembla haver estat limitada a Biscaia. Alaba seguia més aviat la conjuntura agrícola castellana.⁷⁸ A Guipúscoa, Fernández Albaladejo creu veure a les acaballes del segle una situació desfavorable, paliada una mica per l'anterior expansió del blat de moro, la «revolució groga». El comerç es trobava pinçat entre Bilbao i Baiona, els dos ports rivals, i les ferreries passaven també per un mal moment. Dins aquesta òptica, la fundació en 1682 del consolat de comerç, de Sant Sebastià fora més una acció defensiva que no pas un símptoma de recuperació o de millora. Potser tingui el mateix significat el projecte de companyia comercial elaborat el 1705.⁷⁹

Més enllà, Santander maldava per esdevenir el port d'exportació de Castella, aconseguint «que el comercio y embarco de lanas de Bilbao se mude», però malgrat el suport estatal no pogué assolir-ho.⁸⁰ A Astúries els estudis fets sobre les inversions manifesten una estructura perfectament tradicional, sense signes de represa.⁸¹

La nova historiografia gallega ens permet de fer un balanç sobre les realitats econòmiques de les darreries del segle XVII. Les comarques que han sigut estudiades sistemàticament⁸² ens deixen veure un fort creixement demogràfic ja des de 1660, observació que capgira les nocions tradicionals sobre la tendència demogràfica del segle. Els estudis d'Eiras Roel sobre els delmes⁸³ parlen d'una expansió secular iniciada vers mig segle XVII; en 1675-1685 s'observa una lleugera puja, seguida

77. KAMEN, 192-193. Segons els treballs de LUIS M.º BILBAO i JUAN JOSÉ LABORDA publicats a la revista «Saiok».

78. FERNÁNDEZ DE PINEDO, EMILIANO i BILBAO, LUIS M.º: *La evolución del producto agrícola bruto en la llanada alavesa. 1611-1813*. Actas I Jornadas Metodología Aplicada Ciencias Históricas, III, Vigo 1976, pp. 109-142. Dels mateixos autors sobre el conjunt del País Basc a *Prestacions paysannes*, cit. pp. 313-327.

79. FERNÁNDEZ ALBALADEJO, PABLO: *La crisis del Antiguo Régimen en Guipúzcoa. 1766-1833*. Madrid 1975, pp. 83-84. A propòsit de la recuperació perifèrica de 1680. *El caso de Guipúzcoa*. «Anales de Economía» n.º 24 (1974), pp. 5-41.

80. LARRUGA, *Historia...* cit. IV, 54 i ss. AHN: Consejos. Llig. 7223 n.º 58.

81. GÓMEZ ALVAREZ, UBALDO: *Estudio histórico de los préstamos censales del Principado de Asturias. 1680-1715*. Lueca 1979.

82. BARREIRO MALLO, BAUDILLO: *La jurisdicción de Xallas en el siglo XVIII. Población, sociedad y economía*. Santiago 1977. PÉREZ GARCÍA, JOSÉ MANUEL: *Un modelo de sociedad rural de Antiguo Régimen en la Galicia costera*. Santiago 1979.

83. EIRAS ROEL, ANTONIO: *Dime et mouvement du produit agricole en Galice. 1600-1837*. A *Prestacions paysannes...* cit. 341 i ss.

però d'un estancament. El blat de moro, introduït vers 1630 a les Rïes Baixes⁸⁴ es troba ja perfectament arrelat. El sistema de cessió de l'usdefruit de la terra anomenat «subforo» agafà un impuls extraordinari que portà a la consolidació social d'una petita noblesa intermediària.⁸⁵

A Galícia tingué lloc en aquells anys una iniciativa tèxtil important però que cal analitzar bé, perquè es tractava de capitals aliens al país que n'aprofitaven la mà d'obra i les primeres matèries. Em refereixo a l'activitat dels flamencs Roo i Kiel (antics corsaris de Dunquerque), establerts a Sada, vora la Corunya, primer per a fabricar-hi eixàrcies (1675), però ben aviat per a l'elaboració de llenços i de draperia fina. Foren els orïgens de la famosa manteleria de La Corunya, destinada a durar en el segle XVIII.⁸⁶

b) *Andalusia*

A mes de la gran «perifèria» nòrdica, la corona de Castella s'obria al mar per Múrcia i Andalusia. La historiografia murciana, renovada gràcies a estudis recents,⁸⁷ considera ben plausible la tesi de la inversió de la cojuntura econòmica sota Carles II. Hi figuren la creïxença demogràfica, la recuperació dels nivells de producció, i en resum una revifalla que és qualificada de «fulgurant» però que es detura vers 1720. Andalusia ens presenta problemes més complexos. Domínguez Ortiz ja ha avançat les seves reticències envers la possibilitat d'una represa econòmica, per exemple a Sevilla.⁸⁸ Basant-nos en treballs recents podem donar algunes indicacions, no sempre concordants. En l'àmbit demogràfic el mateix Domínguez Ortiz situa en 1685 el mínim secular de butlles (utilitzades com un medi indirecte de conèixer la població)

84. PÉREZ GARCÍA, JOSÉ MANUEL: *Aproximación al estudio de la penetración del maíz en Galicia*, a «La Historia social de Galicia en sus fuentes de protocolos», Santiago 1981, pp. 117-159.

85. Vegeu els treballs de BARREIRO MALLOX i ROGRÍGUEZ FERREIRO inclosos a *La Historia social...* citada.

86. La base de la informació es troba en els volums 42-45 de les *Memorias Políticas y Económicas* d'EGENIO DE LARRUGA. També CARRERA PUJOL, II, 69 i ss. MELJIDE PARDO: *Aportación a la historia industrial coruñesa. Las fábricas textiles de Sada*. «Revista Coruña», VI, 1965, 77-126. ENCISO RECIO: *Los establecimientos industriales españoles en el siglo XVIII. La mantelería de La Coruña*. Madrid 1963, pp. 57-67.

87. MARÍA TERESA PÉREZ PICAZO, GUY LEMEUNIER, FRANCISCO CITACÓN: *Materias para una Historia del Reino de Murcia en los tiempos modernos*. Murcia 1979, pp. 93-95.

88. *Historia de Sevilla*. IV. *El Barroco y la Ilustración*, per... i F. AGUILAR PIÑAL, Sevilla 1976, p. 12. *Sociedad y estado...* 19-20 ...«algo en Andalucía». «Si hubo recuperación como sostiene una moderna escuela histórica en Sevilla no se notó o fue tan tenue que hasta ahora no ha podido detectarse.»

i parla de la lenta recuperació portada a terme amb un gran retard. Però Bernard Vicent escriu per a Granada que malgrat les catàstrofes de tota mena que es produïren en els anys 1670-1685 (inclonete-hi terratrèmols) «los progresos demográficos son innegables... la capacidad de recuperación fue notable».⁸⁹ En agricultura les interpretacions tampoc són senzilles, sobre tot després del nou plantejament d'Antonio M. Bernal sobre la modernitat capitalista del camp andalús al segle XVII.⁹⁰ El mateix autor creu que es produí a partir de 1680 una recuperació de les collites de cereals, un «incremento fuerte y sostenido», amb un avenç espectacular dels delmes de Sevilla; en canvi no hi hagué creixement demogràfic estimable fins 1730. L'historiador francès Pierre Ponsot observa augments de la producció i dels rendiments a l'estudiar 45 «cortijos» propietat del capítol catedralici de Còrdova. Els delmes del bisbat de Màlaga palesen una primera represa desde 1672 i un veritable increment des de 1683.⁹¹

Un segon punt que cal considerar sobre la realitat andalusa del moment és la situació del comerç hispano-americà. Una línia d'historiadors estrangers —Michel Morineau, Jan Everaert, Henry Kamen⁹²... han coincidit en revaloritzar la importància de l'arribada de metalls preciosos sota Carles II. De inanera més matisada, Lutgardo García Fuentes ens diu que si bé les estadístiques oficials de la «Casa de la Contratación» semblen donar la raó als partidaris de la decadència

hay suficientes indicios para sospechar que las verdaderas importaciones de caudales debían moverse en cifras muy aproximadas a las que sostienen Morineau y Everaert.⁹³

També troba símptomes de reactivació vers 1670 en la construcció naval, i pel que fa al volum de mercaderies un creixement regular a partir de 1660, accentuat en el període 1670-1690.

89. *Historia de Andalucía*. VI. Barcelona 1981, pp. 140-141. Les afirmacions de Vicent a 353 i ss.

90. *Ibidem*, 185-240. Andalucía en la llamada «crisis del siglo XVII».

91. PONSOT: *Rendement des cereales et vente foncière dans la Campiñe de Cordoue...* «Cuadernos de Historia. Anexos a la Revista Hispania», n.º 7, pp. 475-489. BENÍTEZ, R.: *Diezmos andaluces. Series malagueñas del diezmo del trigo, a Prestations paysannes*, pp. 295-307.

92. MORINEAU: *D'Amsterdam à Seville. De quelle réalité l'Histoire des prix est-elle le miroir?* «Annales ESC», 1968, 178-205. *Gazettes hollandaises et trésors américains*, «Anuario de Historia económica y social» (Madrid), II, 289-361, III, 339-211. També *Les hesitations de la croissance*, cit. pp. 80-85. EVERAERT, J.: *Le commerce colonial de la «nation flammande» a Cadix sous Charles II*, a «Anuario de Estudios Americanos», 1979, pp. 139-151. KAMEN, op. cit. 204 i ss.

93. GARCÍA FUENTES: *El comercio de España con América. 1650-1700*. Sevilla 1980, pp. 381-382 i 411-412. Una discussió recent del problema a J. FONTANA: *La economía española al final del Antiguo Régimen*. III. Comercio y colonias, Madrid 1982, XX-XXIII.

En darrer lloc tenim les condicions de la producció industrial. Els historiadors sevillans⁹⁴ han insistit en el caràcter absolutament secundari i deprimit dels gremis d'aquella ciutat al llarg de tota la seva història, i concretament a les acaballes del segle XVII. Però vull senyalar un parell de fets. El primer d'ells és la formació a Granada (1684) i a Sevilla (1687) de les primeres Junes de comerç provincials, lligades amb la Junta general de comerç de la cort. Foren les més antigues Junes de comerç de la Península i les d'existència més continuada. L'origen d'aquestes institucions estava en els intents de redreçar la producció tèxtil de llana i seda. Entre 1683 i 1708 les principals ciutats d'Andalusia (Sevilla, Granada i Còrdova) varen conèixer la introducció de teixits de la nova draperia, la fabricació de mitges de seda i l'enllustrat dels teixits.⁹⁵ És coneguda la presència d'artesans estrangers a Fernán-Núñez.⁹⁶ A Còrdova es va portar a terme un pla molt complet d'iniciatives tèxtils,⁹⁷ i a Granada es varen centrar les reformes de la sederia. Entre els capdavanters d'aquest moviment hi figuren comerciants del país i sobre tot fabricants estrangers, homes que retrobem en altres llocs i altres projectes, com Gaspar Naranjo, Claudi Bertet i Joan Trebulet.⁹⁸ És possible que la trascendència pràctica d'aquesta inquietut fos escassa, però què va quedar també dels projectes de Narcís Feliu de la Peña a Catalunya?

Les dues Castelles

Queda per examinar les dues Castelles, el centre de la monarquia. En aquest punt Domínguez Ortiz augmenta les seves reserves envers la possibilitat d'una represa que «en la España interior no se notó», doncs «en la Castilla propiamente dicha continuaba el marasmo».⁹⁸ En canvi Henry Kamen fa afirmacions en sentit contrari, basades en evidències diverses, i això si no referint-se exclusivament a l'Espanya interior. En la seva opinió ens trobem davant un «período de indudable recuperación demogràfica», un canvi de la tendència de la població, un nou esquema de creixement, una recuperació lenta, retardada per dificultats de tota mena. Escriu també que sota el regnat de Carles II va

94. GARCÍA-BAQUERO, COLLANTES DE TERÁN, A. M. BERNAL: *Sevilla. De los gremios a la industrialización*. «Estudios de Historia Social de España», n.º 5-6 (1978), 7-307.

95. MOLAS RIBALTA: *Las Juntas de Comercio de Andalucía*. Actas I Congreso de Historia de Andalucía. Siglo XIX. I. Córdoba 1979, pp. 159-170. *Iniciativas textiles en Andalucía. 1680-1700*. Comunicació presentada al I Coloquio de Historia Moderna de Andalucía (Córdoba, 1980).

96. LARRUGA, *Memorias*, I, 128. COLMEIRO, II, 796.

97. FORTEA PÉREZ, JOSÉ IGNACIO: *La industria textil en el contexto de la economía cordobesa entre fines del siglo XVII y principios del XVIII. Una reactivación fallida*. I Coloquio Historia Moderna Andalucía.

98. Vegeu nota 95.

creixer la producció agrícola a tota Espanya i es començaren a recuperar els nivells del segle XVI, que les ciutats es beneficiaren de la recuperació demogràfica i que fins i tot Castella experimentà una modesta expansió a partir de 1680. L'evolució dels preus, estudiada per Hamilton posa de relleu clarament, en opinió de Kamen, la conjuntura favorable de l'economia castellana.⁹⁹ Però en relació amb els delmes de Segòvia, Angel García Sanz¹⁰⁰ ens fa veure que una lleugera pujada iniciada vers 1660 arribava al seu sostre vers els anys 1680-1690 i que sols vers 1720 es retrobaren els valors dels temps de Felip II.

Tanmateix es produïren a Castella algunes iniciatives de caire mercantil, per exemple les destinades a revitalitzar el comerç de Burgos:¹⁰¹ «que se haga feria de las lanas que se embarcan para el norte». Desde 1673 volia aquella ciutat tornar a ésser «emporio del comercio de la lana», mitjançant la restauració del seu consolat i la formació d'una companyia «de los mismos que hoy tratan en lanas». Vint anys després se seguia parlant de la companyia «para la gobernación del estanco y ferias de las lanas que se hubieren de embarcar para el norte por los puertos de Cantabria». Aquesta «compañía especial para la navegación» havia d'estar relacionada amb el consolat, però es va topar amb l'oposició dels grans ramaders. La «quadrilla» de Cuenca de la Mesta volia que fos Madrid la seu d'un «consulado o junta»¹⁰² (un cop més la vacil·lació terminològica i conceptual).

Si Burgos era un centre mercantil en decadència, Madrid havia esdevingut un gran centre consumidor, amb una important burgesia d'importadors i financers. El grup més conegut és la família Goyeneche, per la seva volada social i la seva ulterior funció industrial a la població de Nuevo Baztán.¹⁰³ La proximitat de la cort feu possible que moltes poblacions castellanes es beneficiessin de les mides de protecció a la fabricació tèxtil canalitzades per la Junta general de comerç. Tan nombrosos foren els privilegis concedits que han pogut ésser objecte d'un estudi monogràfic.¹⁰⁴ La fabricació de teixits de llana i de sederia

99. KAMEN, op. cit. pp. 68, 72, 75, 105, 114, 172, 174.

100. *Desarrollo y crisis del Antiguo Régimen en Castilla la Vieja. Economía y Sociedad en tierras de Segovia. 1500-1814*. Madrid 1977, p. 123 sobre el delme de la llana. Comentat per KAMEN, 114-115.

101. PALACIO ATARD: *El comercio de Castilla y el puerto de Santander en el siglo XVIII*. Madrid 1960, 54-56. LARRUGA: *Memorias...* XXVII, pp. 297-312.

102. LARRUGA: *Memorias...* XXVIII, 17-18.

103. RINGROSE: *Madrid y Castilla. 1560-1850. Una capital nacional en una economía regional*. «Moneda y Crédito», 1969, pp. 65 i ss. DOMÍNGUEZ ORTIZ: *Algunas notas sobre banqueros y asentistas de Carlos II*, «Hacienda pública española», n.º 55 (1978), pp. 167 i ss. Sobre els Goyeneche, CARO BAROJA: *La hora navarra del siglo XVIII*, Pamplona 1969, i WILLIAM J. CALLAHAN: *Honor, commerce and industry in eighteenth century Spain*, Boston 1972, pp. 20-21.

104. FLORENSA, NÚRIA: *Política industrial a Castella sota el regnat de Carles II*. Tesina de llicenciatura, resumida a «Pedralbes», n.º 1 (1981), 371-375. També KAMEN, op. cit. 126 i ss.

fou protegida a les províncies de Madrid, Toledo, Guadalajara i Conca, i també a Segovia, Valladolid, etc. La tipologia de la protecció era fonamentalment la mateixa que aplicaren més tard els governants espanyols sota Felip V; aquest fet ja havia estat assenyalat fa més de cent anys per Colmeiro:¹⁰⁵ subvencions, crida als artesans estrangers, desgravacions fiscals en l'adquisició de les primeres matèries, l'exempció d'impostos i d'allotjaments militars, etc. La continuïtat de la política econòmica de Carles II i la dels Borbons ha sigut observada també per Jan Everaert,¹⁰⁶ el qual ha fet notar justament la gran importància dels fabricants flamencs en aquestes provatures. L'intent estatal de protegir la indústria tèxtil va donar lloc en 1684 a la promulgació d'unes ordenances generals de la serderia, en l'elaboració de les quals participaren representants de les ciutats de Sevilla, Granada, Toledo, i també València.¹⁰⁷ Aquell mateix any s'intentà fer el mateix amb la indústria de la llana, sense aconseguir-ho, potser pel seu elevat grau de dispersió. Aquests esforços formen part de la «interesante y mal conocida política de reestructuración económica» de que parla Domínguez Ortiz.¹⁰⁸

Els reformadors de Castella

És molt possible que a la corona de Castella els desitjos fossin superiors a les realitats, però no es pot negar la importància del pensament reformador, polaritzat vers la tòpica companyia de comerç. Les fites més sòlides d'aquests projectes corresponen a 1669 i 1683. En la primera d'aquestes dates es va tractar en els cercles del govern de fundar

una compañía general española que entienda en la navegación y comercio total de las Indias occidentales para su mayor seguridad y defensa, a semejanza de otras compañías armadas que estaban en uso entre los extranjeros.

Aquest projecte de «compañía española de comercio armado» no va trobar ressó a Catalunya ni a Biscaia.¹⁰⁹ Però el tema romania viu. En 1675 la «Reformación moral, política y cristiana del comercio» de Juan Cano proposava l'establiment d'una companyia general de comerç

105. COLMEIRO: *Historia de la economía política...* II, 794-796.

106. *L'implantation de manufactures textiles flamandes en Espagne à la fin du XVII siècle*, a *Miscelánea Charles Verlinden*, Roma, 1974, pp. 253-269. Molt avans n'havia parlat CARRERA PUJAL, III, 80.

107. CARRERA PUJAL, II, 65. MOLAS RIBALTA, 66 n.º 40.

108. *El Antiguo Régimen. Los Reyes Católicos y los Austrias*. Madrid 1973, p. 411. Afegcix: «en Castilla estos esfuerzos no dieron gran fruto».

109. COLMEIRO: *Biblioteca*, n.º 138. CARRERA PUJAL, 30-32. M.ª JESÚS MATILLA: *Las compañías privilegiadas en la España del Antiguo Régimen* a MIGUEL ARTOLA: *La*

radicada a Sevilla i Cadis a parts iguals.¹¹⁰ En 1681 el primer ministre duc de Medinaceli rellança l'afer,¹¹¹ posant-lo en mans de la nova Junta de comerç, uns dels membres de la qual, Cerdeño y Monzón va redactar la «planta que de orden del rey ha formado para la institución de una compañía en los reinos de Castilla, por cuya dirección corra el comercio privativo de la América».¹¹² No s'arribà a res concret, però el projecte de Cerdeño va ésser tractat de nou en 1692 i en 1703-1705.¹¹³ Un altre defensor de la companyia era l'antic ambaixador a Holanda i secretari del «despacho universal», Manuel de Lira, el qual proposava també l'establiment d'una companyia general a Cadis i Sevilla.¹¹⁴ A Brusselles el mallorquí Oliver i Fullana feia publicar escrits sobre comerç i navegació.¹¹⁵ En raó de la importància que encara tenien les relacions amb els Països Baixos del Sud es va proposar l'establiment d'una companyia de comerç amb Flandes.¹¹⁶ La idea de la companyia «a ejemplo de las más ilustres de otros países» era present en els escrits de Luis de Salazar y Castro.¹¹⁷ A principis del segle XVIII l'andalús Gaspar Naranjo Romero, comerciant relacionat amb les anteriors iniciatives tèxtils i col·laborador de la política econòmica de Felip V proposava una vegada més la formació d'una companyia universal a Sevilla i un seguit de companyies per el comerç interior, la principal de les quals havia de tenir la seu a Burgos.¹¹⁸

Val la pena que ens aturem en l'obra de dos projectistes, sino per la originalitat del seu pensament, al menys pels problemes que deixen veure. El primer d'ells és el genovès Francesco Centani, un actiu finan-

economía española al final del Antiguo Régimen. IV. Instituciones, Madrid 1982, pp. 296-299. També KAMEN, 177-178.

110. CARRERA PUJAL, 34-38.

111. GARCÍA FUENTES, op. cit. p. 104.

112. COLMEIRO: *Biblioteca* n.º 152. SÁNCHEZ APELLANIZ: *El proyecto de compañía de comercio con Indias aprobado por la Junta de Comercio en 1683*, «Revista Derecho Mercantil» 1962, 95-117. ALEJANDRE GARCÍA: *Un proyecto de Compañía universal de comercio con Indias en el siglo XVII* a II Congreso del Instituto Internacional del Derecho Indiano, Madrid 1973, pp. 975 i ss. KAMEN, 178. MATILLA, 303-304.

113. GAN GIMÉNEZ: *Corpus documental del Arzobispo-presidente- virrey Ibáñez de la Riva*, «Chronica Nova» (Granada), 11 (1980), I, documents 34, 82 i IV, n.º 163. El projecte de 1705 es de Manuel García Bustamante, conseller d'Indies i vocal de la Junta general de Comerç.

114. COLMEIRO, *Biblioteca* n.º 246. CARRERA PUJAL, 96-103. Lira exaltava la «dolor» del govern d'Holanda «empleado únicamente en la felicidad de sus habitantes».

115. *Siete reflexiones histórico-políticas de la navegación y comercio* (1686), *Memorial al Rey Nuestro Señor sobre el comercio, navegación y curso de los flamencos* (1690).

116. LARRUGA: *Historia de la... Junta general de Comercio*, III, párrafo 408. CARRERA PUJAL, p. 75. Projecte renovat en 1701.

117. *Discurso político sobre la flaqueza de la monarquía española en el reinado de Carlos II*. Publicat més tard en el «Semanario Erudito» de VALLADARES DE SOTEMAYOR, II, 128-144.

cer, gran arrendatari d'impostos, alt funcionari en el consell d'hisenda, i ahora portantveu dels interessos de Burgos, membre de la Junta general de comerç i defensor incansable de la reforma fiscal. L'eix del seu pensament va ésser l'establiment de l'impost únic sobre la propietat.¹¹⁹ L'altre, Miquel Álvarez Osorio y Redín, fou un autor d'expressió confosa i redundat, ja des del mateix títol d'algun dels seus escrits:

Extensión política y económica y la mejor piedra de toque y crisol de verdades para descubrir los tesoros que necesita esta católica monarquía.

Discurso universal de las causas que ofenden esta monarquía y remedio eficaces para todas.¹²⁰

Aquest «zelador general para el bien común de todos» era per descomptat un defensor de la companyia general o universal de comerç, del «comercio universal de frutos y fábricas de todos los reinos y señoríos de Su Majestad». L'exemple holandès el formulava amb una exagerada disminució de la prosperitat agrícola d'aquell país. Concorden amb les directrius de l'època la defensa del treball manual, aixís com de la compatibilitat de comerç i noblesa, i les propostes de reforma tributària.¹²¹ Hi ha altres factors que fan més interessant el pensament d'aquest home. Primerament l'experiència personal de viure en una època de bones collites,¹²² i en segon lloc la defensa d'una burgesia pròpiament industrial que realitzés inversions directes en la producció tèxtil i no es limités sols a la comercialització.¹²³ També són aspectes dignes de destacar el seu interès per les matemàtiques com a ciència d'utilitat

118. LARRUGA, *Historia...* IV, 494-498. «Comercio interior en estos reinos y restablecimiento de fábricas.» El seu manuscrit es titulava concretament «Antorcha que alumbrava para empezar la restauración económica de España por medio de su comercio interior y fábricas de sus naturales».

119. DOMÍNGUEZ ORTIZ: *Política y Hacienda de Felipe IV*. Madrid 1960 (reedició 1983), p. 118, n. 27. KAMEN, 562, 580. Sobre el seu pensament econòmic, COLMEIRO: *Biblioteca*, n.º 150. MARJORIE GRICE-HUTCHINSON: *El pensamiento económico en España. 1171-1740*, Barcelona, 1981, p. 201.

120. CARRERA PUJAL, 89-96. KAMEN, 109-110, GRICE-HUTCHINSON, 214. He consultat el Mss. n.º 6659 de la Biblioteca Nacional de Madrid. Vegi's el títol d'altres dels seus discursos: «Defensa, unión y restauración de esta Monarquía, con abundantes medios, suaves y ciertos, para único remedio de esta corona y definiciones eficaces del comercio universal de frutos y fábricas». «Definición de la regla universal, norte y guía de esta monarquía».

121. BN. Mss. 6659, fols. 174 i ss. Fou molt admirat per Campomanes.

122. *Ibidem*, fol. 4 v.º «En el tiempo que reinaba el padre de V.M. me acuerdo que a dos años medianos se le seguía uno malo, y todo el tiempo que ha reinado V.M. todos los años han sido buenos de cosechas y los peores han sido medianos.»

123. *Ibidem*, fols. 76 i 138.

124. *Ibidem*, fol. 14 v.º: «las ciencias del comercio están en la experiencia teórica y práctica de las matemáticas»; fol. 177: «los reinos están poderosos por hacer estimación de las matemáticas»; fol. 180: «todo se consigue con la buena cuenta y razón y sin ella todo se pierde».

pràctica i les mencions a la conservació de les autonomies dels regnes que entressin en el seu projecte de comerç universal i general.¹²⁵

La política econòmica

La reforma econòmica va arribar als rengles del govern, tal com ja hem vist en parlar de la protecció a la indústria. Kamen insisteix en el paper capdavanter de don Joan d'Àustria en la primera formació el gener de 1679 de la Junta general de comerç, nucli de la política mercantilista.¹²⁶ També creu Kamen que li pertoca el mèrit d'un altre dispositiu governativa de gran interès en la definició de la represa: la gran i darrera deflació de la moneda de coure de 10 de febrer de 1680. Aquesta mida va donar lloc a greus tensions en la vida econòmica i social: caiguda de preus, bancarrotes i aldarulls de pagesos, mceustrals i burgesos a Madrid i Toledo.¹²⁷ Però avui es tendeix a considerar-la com l'inici d'una nova etapa d'estabilitat monetària a la corona de Castella. Corresponen a Vilar les expressions «se anuncian tiempos meiores», «se dan las condiciones de un resurgir» mentres Domínguez Ortiz es mostra més escèptic:

Una medida en sí justa y acertada quedó desvirtuada por las diversas circunstancias y por la forma rigurosa en que fue ejecutada.¹²⁸

La deflació de 1680 fou complementada per les modificacions de la moneda de plata que es portaren a terme en 1686.¹²⁹

Encara és més evident el paper de la política reformadora en els dos primers ministres que succeïren don Joan. Em sembla possible indicar que el govern de Medinaceli va dur a terme una política de protecció al comerç i a la indústria i s'interessà pel comerç americà. Ja han indicat altres historiadors que Medinaceli tingué entre els seus col-

125. Ibídem, fols. 11 i 21. «En la misma forma han de entrar los reinos de Aragón, con la diferencia de justicia, que se nombrarán según sus fueros.»

126. KAMEN, p. 122 i ss. També EVERAERT veu darrera el nou organisme la figura de D. Joan que havia presidit la Junta de 1674 a Aragó. La Junta tenia per objectiu «restablecer en estos reinos las manufacturas y el comercio». Sobre el seu personal, MOLAS RIBALT: *La Junta general de Comercio y Moneda. La institución y los hombres*, «Cuadernos de Historia. Anexos de la revista Hispania», IX (1978), 1-38.

127. KAMEN, 170. La deflació fou «el indudable testamento de don Juan». Per les seves conseqüències negatives, HAMILTON, *War and prices*, citat, pp. 126-129.

128. VILAR, *Crecimiento y desarrollo*, cit. p. 227. «Catorce años de estabilidad monetaria y de leve alza de precios van a compensar en el secreto de los hechos la anarquía real de Carlos II». DOMÍNGUEZ ORTIZ: *Los Reyes Católicos y los Austrias...* pp. 409-411.

129. ESTEBAN COLLANTES i JOSÉ PATRICIO MERINO: *Ateraciones del sistema monetario de Castilla durante el reinado de Carlos II*. «Cuadernos de Investigación Histórica», n.º 1 (1977), pp. 71-98.

laboradors homes procedents de la «Casa de Contratación» de Sevilla, sobre tot Carlos Herrera Ramírez de Arellano,¹³⁰ i José de Veitia Linaje, l'autor del «Norte y Contratación de Indias» (1672) com a secretari del «despacho universal».¹³¹ Tots dos formaren part de la Junta de comerç que fou reorganitzada en 1682.¹³² En 1682 es promulgà per iniciativa dels fabricants de Segòvia la famosa pragmàtica que declarava compatible a Castella la condició nobiliària amb l'activitat mercantil, i sobre tot amb les inversions en la indústria tèxtil.¹³³ L'any següent es va disposar que

a los fabricantes de texidos de seda no se les embarguen ni vendan por deudas civiles los instrumentos de su uso

en virtut de la importància que es concedia a la «restauración del comercio» i concretament de la sederia.¹³⁴ Al llarg dels anys següents la Junta de comerç va impulsar la seva política «para el restablecimiento del comercio y manufacturas» amb la crida d'artesans estrangers i concessió de privilegis als fabricants.¹³⁵ El reclutament de tècnics estrangers ja s'havia iniciat avans de 1679, amb la intervenció dels ambaixadors espanyols en els respectius països, entre ells Manuel de Lira.¹³⁶

Aquest personatge fou el successor de Veitia en la secretaria del «despacho universal» durant el govern del comte d'Oropesa (1685-1691). Podríem dir que aquest ministre va decantar-se més aviat vers la política fiscal. El nou president del consell d'Hisenda, Ginés Pérez de Meca, va impulsar una política d'austeritat, sobre tot envers els financers de la corona.¹³⁷ El marquès de los Vélez, en el nou càrrec de superintendent general d'hisenda va plantejar la substitució dels «millones» per un impost únic. Es tractava d'obtenir

alivio de los tributos, reduciendo todos los que hoy se pagan a uno solo general para todos los estados.¹³⁸

130. MAURA, Duque de: *Vida y reinado de Carlos II*. Madrid, 1954. I, 353-354.

131. Vegi's la reedició del *Norte*, Madrid 1982, amb pròleg de FRANCISCO DE SOLANO. No esmenta la seva participació en la Junta. També MAURA, I, 414.

132. També foren membres de la Junta Centani en 1679 i Luis Cerdeño en 1682.

133. *Novísima Recopilación*. Llibre VIII. Títol 24, Llei I. KAMEN, 424 i ss.

134. *Novísima...* Llibre XI, Títol XXXI, Llei XVIII. Fou una iniciativa de la Junta de comerç. AHN. Consejos. Llibre 1515 n.º 3.

135. LARRUGA: *Historia... Junta Comercio*. III, llibre Ier. capítol 1er. «Providencias que en general tomó la Junta en el tiempo del Sr. Don Carlos II».

136. KAMEN, 129-132, indica que la crida d'artesans estrangers fou un dels èxits més complets de la Junta. Everaert ha destacat el paper que hi tingueren l'ambaixador Lira i el duc de Villahermosa, governador dels Països Baixos.

137. DOMÍNGUEZ ORTIZ: *Asentistas Carlos II...* cit. p. 173, n. 21.

138. CANGA-ARGÜELLES: *Diccionario de Hacienda*. Reedició, Madrid, 1968, II, 95.

GARZÓN PAREJA: *La Hacienda de Carlos II*, Madrid 1960. ARTOLA, MIGUEL: *La Hacienda del Antiguo Régimen*. Madrid 1982, pp. 216-221.

Ens trobem davant la illusió per la contribució única, un impost que seria definit alguns anys després com

más exequible, más líquido, menos gravoso a los pobres y más proporcionado al caudal de los vasallos y de más fácil percepción.¹³⁹

No mancava en la memòria presentada pel marquès de los Vélez la relació entre pressió fiscal i desenvolupament mercantil, la «general franqueza del comercio» i la consideració de que «las fábricas no pueden crecer mientras se mantengan estos tributos». Són uns textos que ja anuncien Uztàriz. Com ja és sabut els projectes del marquès de los Vélez no passaren mai a realitat. Es tractà de compensar-ho mitjançant una política d'austeritat en les despeses de la cort, de la burocràcia i del deute estatal. Destaquem en 1691 la creació d'una «nueva planta» o xarxa de superintendents de rendes a la corona de Castella, amb uns funcions bàsicament fiscals, però amb algunes orientacions d'estadística econòmica, com era «averiguar tratos de comercio, maniobras de fábricas de lana, sedas u otros géneros».¹⁴⁰

Altres territoris

Ens resta encara un altre «perifèria» peninsular: el regne de Portugal. També pels voltants de 1680 va conèixer el regne de Portugal una embranzida mercantilista.¹⁴¹ Portugal es trobava al bell mig dels canvis produïts a l'economia brasilera, de l'explotació del sucre a la de l'or. Trobem a Portugal una mentalitat mercantilista, uns defensors del colbertisme, una reforma monetària (1688), una legislació proteccionista. El Feliu de la Peña portuguès en l'aspecte teòric fou l'ambaixador Duarte Ribeiro de Macedo, autor d'un «Discurso sobre a introduçao das artes no reino» (1675). El títol de «Colbert portuguès» s'ha donat al marquès d'Ericeira, superintendent de fàbriques el qual actuava d'acord amb el «veedor da Fazenda», marquès de Fronteira. Foren protegides la indústria tèxtil, la mineria, la metallúrgia i la construcció, amb fórmules molt semblants a les espanyoles. Però el programa de reformes no va sobreviure el seu creador Ericeira, mort en 1692. Quedava una forta especialització vinícola que mitjançant el sacrifici de la indús-

139. GAN GIMÉNEZ, op. cit. n. 187.

140. ARTOLA: *La Hacienda*, p. 220, n. 2.

141. Com a obra més recent sobre el tema la de CARL A. HANSON: *Economy and Society in Baroque Portugal. 1668-1703*. University of Minnesota 1981. Com a més clàssica la de BORGES DE MACEDO: *O mercantilismo en Portugal*. Lisboa 1966. Més accessible a un lector espanyol la col·laboració de V. MAGALHAES GODINHO al volum VI de la «Historia del Mundo moderno» (New Cambridge Modern History), Barcelona 1975, pp. 371-373 i 377-378.

tria va portar a l'acord amb Anglaterra conegut amb el nom de tractat de Methuen (1703).

Podríem estendre les nostres recerques a d'altres territoris de la Monarquia a Europa. Ja hem vist la gran importància que el comerç i sobre tot els fabricants belgues tingueren en les provatures tèxtils de Castella. A finals de segle el ministre comte de Bergevek va desenvolupar una política reformadora que li ha valgut el títol de «Colbert belga».¹⁴² Si passem al ducat de Milà hi trobarem una situació que no ens serà desconeguda. Domenico Sella indica que s'observen en les ciutats lombardes de finals del XVII

intimations of recovery... a new mood of optimism and confidence... efforts to recover... promising signs.

Aquests signes es concretaven, per exemple en l'establiment de manufactures de llana a l'estil de Flandes (1670), en la introducció de draperia holandesa amb artesans estrangers (1672), en la utilització de noves tècniques en la indústria de la seda, a l'estil anglès (1681) o a la manera de Venècia (1682). Per fi en 1682 es proclamava solemnement la compatibilitat entre el comerç i la noblesa.¹⁴³ Hi ha estudis en curs sobre la formació de Juntes de Comerç a Nàpols encara que una política mercantilista més sostinguda feu la seva entrada sota el govern austriac, a partir de 1707.¹⁴⁴

Conclusions

Hem fet un recorregut per la Península Ibèrica pels volts de 1680-1700 tractant de trobar-hi aquells elements que apareixien en el model català. Hem pogut veure les diferències, però també les similituds i les relacions. Hem deixat per última hora la comparació d'alguns temes de gran difusió en aquella generació. Veurem, per exemple, com tots coincideixen en una pretesa pobresa agrícola d'Holanda, per fer ressaltar més les possibilitats gairebé taumatúrgiques que s'atribuïen al «comerç». Aixís pel català Josep Aparici Holanda era

«un rincón de tierra que más de la mitad es agua de ríos cabales y pantanos».

L'aragonés Gracián Serrano per la seva banda deia

142. Vegi's la recensió de M. MORINEAU a la biografia d'aquest personatge publicada en flamenc en 1965 per REGINALD DE SCHRYVER, a «Revue Historique», 1967, 178-180.

143. DOMENICO SELLA: *Crisis and continuity. The economy of spanish Lombardy in the seventeenth century*. Harvard University Press 1979, p. 83.

144. GALASSO, GIUSEPPE: *Napoli dopo Massaniello*. Napoli 1972. VITTORIO, ANTONIO DI: *Gli Austriaci e Napoli*. Napoli 1973, 1, 226-228.

las provincias de Holanda y Zelanda, careciendo de mantenimientos y frutos de su país, los tienen abundantes de todos los del mundo con la diligente maña de su negociación.

I el castellà Osorio y Redín insistia amb vehemència:

¿Qué gente tenía Olanda quando se reveló, según la población que ahora tiene? ...un rinconcillo en relación a España, unos pobres pescadores vestidos de lana... una república tan corta con unos pocos barquillos.¹⁴⁵

Un tema encara desenvolupat més a fons pels autors de diferents territoris és la crítica de la *derogance*, la defensa de la compatibilitat entre el comerç i la noblesa. És un tema que trobem ben situat a Castella. Salazar i Castro pensa en els beneficis que es produïrien «si nuestra nobleza perdiera el horror al comercio». Luis Cerdeño y Monzón feia observar que «ha errado el juicio u opinión de los que desconfían que los españoles se apliquen al comercio».¹⁴⁶ La defensa del comerç va ésser també un dels temes preferits d'Osorio y Redín. Al regne d'Aragó, malgrat les decisions de les corts, Dormer es condolia de l'abandó dels afers pels comerciants, i en 1695 el bisbe de Solsona, l'aragonès Juan de Santa María insistia en el mateix tema.¹⁴⁷ Però tampoc Catalunya estava totalment exclosa d'aquesta mena de prejudicis com lamentava Josep Aparici: «tenen a vilipendi lo negociar».¹⁴⁸

Hi hagué una recuperació econòmica de la perifèria peninsular vers 1680? Tot plegat és possible que més que de «represa» es pugui parlar d'uns inicis de reformisme econòmic, en els quals, com diuen alguns historiadors francesos predominaren els fracassos sobre les iniciatives reexides. Sense una referència mundial clara, ens trobem en una diversitat de realitats, sobre tot en l'àmbit aclaparador majoritari de l'agricultura. Però hi ha també una comunitat de tendències, uns fenòmens comuns, per exemple en les iniciatives tèxtils, una dependència dels tècnics estrangers, que certament a Catalunya fou molt menor, una adoració per Holanda, una il·lusionada confiança en la com-

145. BC. Mss. 516, fol. 62. BN. Mss. 6659, fol. 10 v. «Un rinconcillo, el más estéril del mundo, con su comercio ha sido poderoso para destruir a una monarquía tan dilatada». Fol. 138, «Los estados de Olanda, cuyos moradores, siendo solo unos pobres pescadores, por medio de sus fábricas se han alzado casi con el comercio de todo el orbe».

146. Citat per GARZÓN PAREJA, p. 28.

147. Sobre Dormer, CARRERA PUJAL, 458. «En Aragón, con el anhelo natural de mejorar estado, o por malcontentos con el suyo, sin la esperanza de mayor estimación en él, son muy pocos los hijos que siguen la profesión de sus padres, perdiendo la hacienda que ellos adquirieron... ¿Cuántos habremos visto que han dejado sus tiendas por la honrosa ambición de ser ciudadanos.» El text del bisbe de Solsona ha estat publicat per REDONDO, op. cit., p. 240-241.

148. BC. Mss. 516, fol. 661 «La nobleza no vol apadrinar lo públic comerç». Sobre l'honor del comerç, KAMEN, 262 i ss.

panyia, etc. Fins i tot podem indicar que alguns moviments ascendants de població i producció es feren palesos, ja no vers 1680, sinó vers 1660.

Molts d'aquests fets eren ja coneguts. El duc de Maura, tot referint-se als col·laboradors de Medinaceli deia: «estos reformadores no encontraron en la Península el aliento ni la colaboración de que habían menester».¹⁴⁹ Ja fa anys que José Larraz podia parlar de «los excelentes propósitos del conde de Oropesa», però considerava que «inútiles fueron los insuficientes intentos de fin de siglo por levantar la potencia económica de Castilla trayendo operarios extranjeros».¹⁵⁰ Tenim les opinions, ben separades en el temps, de Colmeiro i de Carrera Pujal, sobre la política industrial. Em sembla que John Lynch va escriure encertadament:

a partir de la dècada de 1680 la reforma estava en el ambiente, oscuramente en Castilla, y acaso con más claridad en la periferia.

La «dècada tràgica» de Castella era també el temps dels precursor, que permetien parlar d'un primer segle XVIII a partir de 1680.¹⁵¹ Domínguez Ortiz matisa una vegada més:

la recuperación del XVII final, limitada a ciertos aspectos y a ciertas regiones, más que realidades firmes y avances netos, fueron comienzos, indicios, esperanzas que aun tardarían cierto tiempo en convertirse andando el XVIII en progresos tangibles.¹⁵²

La realitat d'una reforma de política econòmica es lliga amb molts d'altres factors. Algun historiador apunta que en el clima polític del regnat de Carles II un programa colbertista de control centralitzat hauria sigut considerat com una innovació tirànica, sense possibilitats de futur. Segons l'ambaixador venecià «España no quiere un Colbert ni introducción de ejemplos tiranos».¹⁵³ El replantejament del concepte de recuperació perifèrica afecta d'alguna manera dos altres idees relacionades amb l'obra de Joan Reglà i l'historiografia valenciana: la idea del neoforalisme en el pla polític,¹⁵⁴ i de la introducció de la ciència moderna en el científic.¹⁵⁵ Hi ha també tot el problema de les arrels de

149. MAURA, I, 414.

150. LARRAZ: *La época del mercantilismo en Castilla*. 2.ª edició. Madrid 1963, pàgina 97.

151. *España bajo los Austrias*. II. Barcelona 1972, pp. 383-394.

152. Recensió a l'obra de KAMEN citada supra nota 3.

153. Citat per I. A. A. THOMPSON: *War and government in Habsburg Spain, 1580-1620*. Athlone Press 1976, pp. 281 i 347, n. 18 (traducció castellana, Barcelona 1981).

154. Vegi's el meu pròleg al llibre de FERNANDO SÁNCHEZ MARCOS: *Don Juan de Austria y Cataluña*. Barcelona 1983.

155. LÓPEZ PIÑERO: *La introducción de la ciencia moderna en España*. Barcelona 1969.

la Il·lustració en els cercles de l'humanisme crític del darrer barroc.¹⁵⁶ La veritat és que tenim molt d'aprendre dels predecessors. Si Colmeiro ja havia anunciat els trets generals de la política industrial de Carles II, Cánovas del Castillo s'havia referit al nou criticisme històric que incloïa a Dormer:

un inesperado soplo de libertad refresca sin duda la atmósfera de España en los últimos decenios de la dinastia austriaca.¹⁵⁷

156. MESTRE, ANTONIO: *Despotismo e Ilustración*. Barcelona 1976.

157. *La Casa de Austria*. Reedicció, Madrid 1971, p. 307. Un dels assistents als cenacles intel·lectuals de fi de segle a Madrid fou el conseller de Castella Juan Lucas Cortés. Fou casualitat la seva pertinença a la Junta de comerç?